(इंग्रजीत टंकलिखित केलेल्या न्यायनिर्णयाचे मराठी भाषांतर)

लाला उर्फ अनुराग प्रकाश आसरे

विरुद्ध

महाराष्ट्र राज्य

(फौजदारी अपील क्रमांक - ५४०/२०१८)

२४ ऑगस्ट २०२१

[न्यायमूर्ती संजय किशन कौल आणि न्यायमूर्ती हृषिकेश रॉय]

दंड संहिता, १८६०: कलम ३०२, १२० बी, १४७, १४८ आणि ३२४ मृत्यू घडवून आणण्याच्या समान उद्देशाने बेकायदेशीरपणे एकत्र येणे-पक्षांमधील वाद-पीडितेवर धारदार शस्त्रे बाळगणाऱ्या व्यक्तींनी केलेला प्राणघातक हल्ला-नंतर पीडितेचा मृत्यू झाला-माहिती देणारा देखील जखमी झाला - एफ. आय. आर. जखमी माहितीदाराने, ज्यामध्ये सहा आरोपींची नावे आहेत, मात्र अपीलकर्त्याचे नाव नाही, तर त्याचे शारीरिक वर्णन दिले आहे -पुरवणी जबाबामध्ये कलम १६१ सी.आर.पी.सी. अपीलकर्त्याची ओळख कलम ३०२, १२० बी, १४७, १४८ आणि ३२४ दोषसिद्धी आणि अपीलकर्त्यासह आरोपींच्या शिक्षेच्या नावाने करण्यात आली आहे.- उच्च न्यायालयाने हस्तक्षेप करण्यास स्थगिती दिलीः अधिनिर्णित केले -बोलावले जात नसले तरी-अपीलकर्त्याच्या नावावर एफ. आय. आर. अनुच्चारित असला तरी, इतर विश्वासार्ह पुरावे उपलब्ध असताना फिर्यादीचा खटला त्याच्या आधारावर फेटाळला जाऊ शकत नाही-

बोलचालीतील फरक देखील ओळख अविश्वसनीय बनवणार नाही.-चाचणी ओळख परेड-अपीलकर्त्यासाठी टी.आय.पी. अनावश्यक होती कारण फिर्यादी साक्षीदारांनी त्याला तलवार चालवणारी आणि दुखापत करणारी व्यक्ती म्हणून विशेषतः ओळखले होते- टी.आय.पी. आयोजित करण्यात अयशस्वी झाल्यास त्याच्या दोषसिद्धीला हानी पोहोचणार नाही-हल्ला करणाऱ्या गटाच्या सदस्यांपैकी एक म्हणून अपीलकर्त्याची ओळख आणि हल्ल्यात त्याची विशिष्ट भूमिका संशयाच्या पलीकडे स्थापित केली जाईल - फिर्यादी पक्षाने अपीलकर्ता हल्ल्यातील सर्व आरोपींच्या कटात सहभागी असल्याचा ठोस पुरावा सादर केला ज्यामुळे पीडितेचा मृत्यू झाला आणि माहिती देणारा आणि इतरांना दुखापत झाली-पुरावा-प्रथम माहिती अहवाल-चाचणी ओळख परेड.

गुन्हेगारी कार्यपद्धिती नियम मसुदाः २०२१: *गुन्हेगारी खटल्यांमधील अपुरेपणा आणि कमतरतेसंबंधी मार्गदर्शक तत्त्वे-तथ्यांवर, विधानांच्या अनेक आवृत्त्यांमुळे निर्माण झालेला गोंधळ आणि दोन्ही बाजूंच्या प्रक्षेपणातील निवेदने-मार्गदर्शक तत्त्वांची आवश्यकता यांचा संदर्भ.*

याचिका फेटाळत न्यायालयाने असे अधिनिर्णित केले कि –

१.१ जखमी माहितीदाराने एफआयआरमध्ये अपीलकर्त्याचे नाव घेतले नव्हते. **सरकारी पक्षाने मात्र एफ.आय.आर. मध्ये 'लांब नाक असणारी व्यक्ती' म्हणून अपीलकर्त्याचा संबंध जोडण्याचा प्रयत्न केला. या माध्यमातून हे करण्यात आले आहे.** हे

येथे नोंदकेल्याप्रमाणे पी.डब्ल्यू. १ , पी.डब्ल्यू. २ , पी.डब्ल्यू. ४ , पी.डब्ल्यू. ६ चे पुराव्यांद्वारे केले गेले आहे. [परिच्छेद १२] [५०९-एच; ५१०-ए]

१.२ आरोपीची नावाने ओळख पटविणारे पुरवणी जबाब खालील न्यायालयांसमोर सादर करण्यात आले नाहीत, हा अपीलकर्त्याच्या वकिलांचा युक्तिवाद पूर्णपणे योग्य वाटत नाही. संपरीक्षा न्यायालयाच्या अभिलेखावरून स्पष्ट पणे दिसून येते की, पी.डब्ल्यू. १ ने आरोपीची नावाने ओळख पटवण्याचा जबाब सत्र न्यायालयासमोर उपलब्ध होता. लाला ऊर्फ लाल्या **असलेल्या आरोपीला साक्षीदार 'लाल्या' म्हणून संबोधू शकतात, अशीही शक्यता आहे. ओळख अविश्वसनीय व्हावी म्हणून बोलक्या भाषेतील भिन्नता अद्याप काढून टाकण्यात आलेली नाही, विशेषत: जेव्हा अशा नावाची इतर कोणतीही व्यक्ती आरोपी गटात नसते. [परिच्छेद १३]** [५१०- बी-सी]

१.३. अपीलकर्त्याच्या नावावर एफ.आय.आर. *अनुच्यारित* **आहे हे खरे असले तरी या प्रकरणात इतर विश्वासार्ह पुरावे उपलब्ध असल्याने हे न्यायालय अशा आधारावर सरकारी खटला पूर्णपणे फेटाळून लावू शकत नाही. एफआयआर हा तपासाचा सुरुवातीचा बिंदू नक्कीच आहे, परंतु तपासात पुढे जाताना साक्षीदारांचे जबाब सादर करणे आणि आरोपी व्यक्तीच्या विशिष्ट भूमिका उघड करणे सरकारी पक्षाच्या अधिकारात आहे. . एफ.आय.आर. मुळे केवळ तपास यंत्रणा गतिमान होते. [परिच्छेद १४]** [५१० -डी-ई]

१.४ . तात्काळ प्रकरणात, दोन न्यायालयांनी एकत्रितपणे असा निष्कर्ष काढला आहे की, अपीलकर्त्याचे नाव एफ.आय.आर. मध्ये स्पष्टपणे नमूद न केल्याने त्याची निर्दोष मुक्तता योग्य ठरणार नाही कारण पी.डब्ल्यू .२ पी.डब्ल्यू. ४ आणि पी.डब्ल्यू. ६ द्वारे त्याची विशेष ओळख पटली होती. प्रत्यक्षदर्शी साक्षीदारांनी त्याची सकारात्मक ओळख पटवल्याने ओळख पडताळणी चाचणी **(टी.आय.पी.) होत नाही, हे निरर्थक ठरविण्यात आले. येथील प्रत्यक्षदर्शी साक्षीदारांनी हीच विशिष्ट भूमिका अपीलकर्त्यास सांगितली आहे आणि भौतिक विसंगती न बाळगता त्याच कालक्रमाने घटनाक्रम सांगितला आहे. शिवाय, या प्रकरणात अनेकांनी सोबत मिळून घातक शस्त्रे वापरून हल्ला केल्याचा आरोप आहे आणि प्रत्यक्षदर्शींनी प्रत्येक बारीकसारीक तपशील लक्षात ठेवण्याची अपेक्षा करणे रास्त नाही. [परिच्छेद १५]** [५१० -ई-जी]

१.५ तात्काळ खटल्यात चाचणी ओळख परेड अनावश्यक होती कारण अपीलकर्त्याची ओळख साक्षीदारांना माहित होती आणि पी.डब्ल्यू. १ आणि पी.डब्ल्यू. २ ने त्याला विशेषत: तलवार चालविणारी आणि जखम करणारी व्यक्ती म्हणून ओळखले होते. प्रत्यक्षदर्शी साक्षीदारांच्या साक्षीत अर्जदाराची नावाने अशी ओळख झाल्यावर, असा निष्कर्ष काढता येतो की, अपीलकर्त्यासाठी टी.आय.पी. करण्यात अपयशी ठरल्याने त्याच्या शिक्षेला बाधा येणार नाही. [परिच्छेद १७] [५११-एफ-जी]

१.६ अपीलकर्त्याची हल्लेखोर गटातील सदस्यांपैकी एक म्हणून ओळख आणि हल्ल्यातील त्याची विशिष्ट भूमिका संशयापलीकडे स्थापित केली जाते. पीडितेचा मृत्यू

आणि पी.डब्ल्यू. १ **आणि इतरांना जखमी करणाऱ्या हल्ल्यातील सर्व आरोपींच्या कटाचा भाग असल्याचा सबळ पुरावा सरकारी पक्षाने सादर केला आहे. त्यामुळे उच्च न्यायालयाने कायम ठेवल्याप्रमाणे कनिष्ठ न्यायालयाने अपीलकर्त्याला सुनावलेली शिक्षा दोषारोप करता येणार नाही. त्यामुळे उच्च न्यायालयाच्या निर्णयात ढवळाढवळ करण्याचे कोणतेही कारण नाही. [परिच्छेद १८, १९]** [५११ **-जी-एच;** ५१२ **-ए-बी]**

*मुन्शी सिंग गौतम विरुद्ध म.प्र. राज्य***(२००५) ९ एससीसी ६३१ : [२००४] ५ एस.सी.आर. १०९२ - यावर अवलंबून होते.**

संदर्भ: फौजदारी खटल्यांमधील त्रुटी आणि त्रुटींबद्दल मार्गदर्शक तत्त्वे जारी करणे' **सुओ मोटो रिट (सी.आर.एल.) क्रमांक** १/२०१७ **- संदर्भित करण्यात आले.**

<u>निर्णय विधी संदर्भ</u>

[२००४] ५ एस.सी.आर. १०९२ भर देण्यात आला परिच्छेद १७

फौजदारी अपील अधिकारक्षेत्र: फौजदारी अपील क्रमांक ५४०/२०१८

मुंबई उच्च न्यायालयाच्या नागपूर खंडपीठ, नागपूर येथे फौजदारी अपील क्रमांक २३६/२०११ मधील दिनांक ०९.०५.२०१४ च्या निकाल व आदेशावरून.

अपीलकर्त्यातर्फे वकील म्हणून - वरिष्ठ विधिज्ञ - हुजेफा अहमदी, सत्यजित देसाई, अनघा एस. देसाई, सत्यकाम शर्मा, शुभम सिंग, किशोर लांबट मेसर्स लांबट अँड असोसिएट्.

उत्तरवादींचे वकील म्हणून - सचिन पाटील, राहुल चिटणीस, आदित्य पांडे, जे. ओ. जोसेफ.

न्यायालयाचा निर्णय न्यायमूर्ती - हृषीकेश रॉय यांच्याद्वारे देण्यात आला.

१. अपीलकर्त्याच्या वतीने विद्वान वरिष्ठ वकील श्री. हुजेफा अहमदी यांचे म्हणणे ऐकून घेतले. उत्तरवादी महाराष्ट्र राज्याची बाजू विद्वान वकील सचिन पाटील यांनी मांडली.

२. सध्याचे अपील दिनांक ०९.०५.२०१४ च्या समान निर्णयाविरुद्ध निर्देशित आहे, ज्यात, *इतर गोष्टींसह*, सी.आर.एल. अपील क्रमांक २३६/२०११ फेटाळण्यात आले होते. आणि भारतीय दंड संहितेच्या कलम ३०२, १२० ब, १४७, १४८ आणि कलम ३२४ अन्वये अपीलकर्त्याची शिक्षा कायम ठेवण्यात आली.

३. फिर्यादीने दिलेल्या माहितीनुसार, दि. २२/०१/२००९ रोजी रात्री पावणे नऊच्या सुमारास मृत बाळू मांडपे रस्त्याच्या कोपऱ्यात घरासमोर मित्रांसोबत गप्पा मारत होता. त्यावेळी तेथे दुचाकीवरून १०/१२ जण आले होते. आणि त्यांनी बाळूला शिवीगाळ केली. त्यानंतर या टोळीने बाळूवर तलवार, चाकू, खंजर, फरसा अशा धारदार शस्त्रांनी हल्ला करण्यास सुरुवात केली आणि गंभीर जखमी झाल्यानंतर हल्लेखोर पसार झाले.

बाळू गंभीर जखमी झाला. या मारहाणीत जखमी झालेल्या अरुण पोहनकर यांनी काही मिनिटांतच इमामवाडा पोलिस स्टेशनला घटनेची माहिती दिली जिथे अनेक हल्लेखोरांची नावे ई.किंवा दिसण्याने वर्णन केले. मित्रांनी जखमी बाळूला जवळच्या वैद्यकीय रुग्णालयात दाखल केले, तेथे त्याला मृत घोषित करण्यात आले. एफ.आय.आर. मध्ये पी.डब्ल्यू. १ ने सध्याच्या अपीलकर्त्याचे नाव घेतले नव्हते, परंतु कुणाल तागडे (ए-१), विनोद ठाकरे (ए-२), राजपूत @ नाबुत (ए-३), सचिन इंगळे (ए-४), अमीत गुजर (ए-५), शेखर उर्फ हुस्न्या (ए-८) हल्लेखोरांपैकी एकाचे वर्णन त्याच्या बांधणी आणि दिसण्यावरून केले आहे. या तक्रारीच्या आधारे भारतीय दंड संहितेच्या कलम १४७, १४८, १४९, ३०२, १२० ब अन्वये गुन्हा क्रमांक - ६/२००९ दाखल करण्यात आला. पोलीस तपासाला सुरुवात झाली आणि तपास अधिकारी (आय.ओ.) (पी.डब्ल्यू.११) यांनी तात्काळ घटनास्थळी भेट देऊन घटनास्थळाचा पंचनामा तयार केला आणि साक्षीदारांचे जबाब नोंदवले. तपास पूर्ण झाल्यानंतर दोषारोपपत्र दाखल करण्यात आले आणि त्यानंतर हा खटला नागपूर येथील सत्र न्यायालयात वर्ग करण्यात आला. याचिकाकर्ते लाला उर्फ अनुराग प्रकाश आसरे यांच्यासह नऊ आरोपींवर सत्र खटला क्रमांक २३२/२००९ मध्ये भा.दं.वि. कलम १४७, १४८, १४९, ३०२, ३२४, १२० ब शी संबंधित गुन्ह्यांसाठी खटला चालविण्यात आला. आरोपीचा बचाव हा पूर्णपणे नाकारण्याजोगा आहे.

४. सुनावणी दरम्यान सरकारी पक्षाने ११ साक्षीदार सादर केले आणि इतर पुरावे सादर केले. मात्र, एकही आरोपीने साक्षीपेटीत प्रवेश केला नाही किंवा बचावाचा कोणताही पुरावा सादर केला नाही. बाळू मांडपे यांच्या मृत्यूस कारणीभूत ठरण्याच्या उद्देशाने आरोपींनी बेकायदा जमाव जमवून त्यांच्यावर धारदार व धोकादायक शास्त्रांनी हल्ला केल्याचा निष्कर्ष सत्र न्यायाधीशांनी काढला. संपरीक्षा न्यायालयाच्या म्हणण्यानुसार, मूळ आरोपी क्र. ६ असलेल्या सध्याच्या अपिलकर्त्याने माहितीदार अरुण (पी.डब्लू.१) वर तलवारीने हल्ला केला. त्यानुसार अपिलकर्त्यासह इतरांना भा. दं. वि. कलम ३०२,१२० ब अन्वये दोषी ठरवून जन्मठेपेची शिक्षा व प्रत्येकी ५०००/- रुपये दंडाची शिक्षा ठोठावण्यात आली. अपिलकर्त्यासह आरोपींना भा. दं. वि. कलम १४७,१४८ अन्वये दोषी ठरवून त्यानुसार शिक्षा सुनावण्यात आली. अपिलकर्ता/ आरोपी क्र. ६ याला भा. दं. वि. कलम ३२४ अन्वये दोषी ठरवण्यात आले असून त्याला तीन वर्षे सक्त मजुरी व रु. २०००/- दंडाची शिक्षा ठोठावण्यात आली आहे. सर्व मुलभूत शिक्षा एकाच वेळी चालायची होती.

५. त्यानंतर विद्यमान अपीलकर्त्याने दाखल केलेल्या सी.आर.एल. अपील क्रमांक २३६/२०११ सह दोषी आरोपींनी चार फौजदारी अपील दाखल केले. याचिकाकर्त्याच्या विद्वान वकिलाने अधोरेखित केले की, जखमी माहितीदाराने सहा हल्लेखोरांची नावे सांगताना एफ.आय.आर. मध्ये अपीलकर्त्याचे नाव घेतले नव्हते. एफ.आय.आर. नुसार, जेव्हा अरुण (पी.डब्ल्यू.१) बाळू मांडपे यांना वाचवण्यासाठी मध्यस्थी करत

होता, तेव्हा "*लांब नाक असलेल्या एका उंच व्यक्तीने तलवारीने हल्ला केला*".माहिती देणाऱ्या अरुण (पी.डब्ल्यू. १) याने हाताने प्रतिकार केला असता त्याच्या डाव्या हाताच्या मनगटाच्या भागात तलवारीने दुखापत झाली.

६. दोन गटांमधील वादातून ही घटना घडल्याचे समजते. अपीलकर्ता आणि इतर आरोपींच्या शिक्षेवर संपरीक्षा न्यायालय आणि उच्च न्यायालय या दोघांचे निष्कर्ष प्रामुख्याने ४ प्रत्यक्षदर्शींच्या पुराव्यावर अवलंबून आहेत. अपीलकर्त्याचे विद्वान वकील प्रथम असा युक्तिवाद करतील की, अपीलकर्ता एफ.आय.आर. मधील सहा नावे आणि इतर आरोपींमध्ये नव्हता. शिवाय, सरकारी पक्षाने टेस्ट ऑफ आयडेंटिफिकेशन परेड (टी.आय.पी.) ची व्यवस्था केली नसल्यामुळे, अपीलकर्त्याची ओळख हल्ल्यात सामील नसलेल्या व्यक्तींपैकी एक म्हणून स्पष्टपणे स्थापित केली जात नाही.

७. दुसरीकडे, राज्य सरकारच्या विद्वान वकिलाने असा युक्तिवाद केला आहे की, सी.आर.पी.सी. च्या कलम १६१ अन्वये पोलिसांनी त्वरित नोंदवलेल्या पुरवणी जबाबात अपीलकर्त्याचे नाव विशेषतः माहितीदाराने घेतले होते. पी.डब्ल्यू. २, पी.डब्ल्यू. ४, पी.डब्ल्यू. ६ यांनीही आपल्या कलम १६१ जबाबामध्ये अपीलकर्त्याचे नाव घेतले आहे. सरकारी वकिलांनी अधोरेखित केले की, सध्याच्या अपीलकर्त्या विरुद्ध कलम ३२४ अन्वये एक विशिष्ट आरोप निश्चित केला गेला आहे कारण माहिती देणाऱ्यावर (पी.डब्ल्यू. १) तलवारीचा वार करणारी व्यक्ती आहे. त्यामुळे या घटनेत अपीलकर्त्याचा सहभाग आणि हल्लेखोरांपैकी एक असणे, हे संशयापलीकडचे आहे,

कारण त्याची ओळख पटली आहे, असा युक्तिवाद वकिलांनी केला. सर्व साक्षीदार आणि अपीलकर्त्यासाठी टी.आय.पी. घेण्याची आवश्यकता नव्हती.

८. प्रतिस्पर्धी युक्तिवादांचे समर्थन करण्यासाठी, आपण फिर्यादीने अपीलकर्त्याविरुद्ध सादर केलेल्या पुराव्यांचा काळजीपूर्वक विचार केला पाहिजे. सुरवातीला मात्र काही त्रुटी लक्षात घ्यायला भाग पाडले जाते (टंकलेखन किंवा अन्यथा), एफ.आय.आर., साक्षीदारांचे जबाब आणि पुरवणी जबाबांच्या संदर्भात, या प्रकरणाच्या वेगवेगळ्या टप्प्यांवर सादर केले गेले. संबंधित वकिलाने न्यायालयाला पुरविलेल्या या कागदपत्रांच्या भाषांतरात किंवा लिप्यंतर मध्ये भिन्नता असते.

९. वरील संदर्भात, *सुओ मोटो रिट (फौ.) क्रमांक* १/२०१७ 'संदर्भित: फौजदारी खटल्यांमधील त्रुटी आणि त्रुटींबाबत मार्गदर्शक तत्त्वे जारी करणे' *मध्ये* या न्यायालयाच्या *निर्देशानुसार अधिसूचित* गुन्हेगारी कार्यपद्धिती नियम मसुदा, २०२१ च्या मसुदा नियमांचा संदर्भ देऊन आम्हाला फायदा होऊ शकतो. दोन्ही बाजूंच्या प्रक्षेपणात विधाने आणि जबाबांच्या अनेक आवृत्त्यांमुळे निर्माण झालेला गोंधळ आपल्याला संदर्भ देण्याची आवश्यकता पुन्हा सांगण्यास भाग पाडत आहे. या न्यायालयाच्या दिनांक २०.०४.२०२१ च्या आदेशात आम्हाला सादर केलेल्या पुराव्यांचे कौतुक करताना आम्हाला ज्या चिंतांचा सामना करावा लागला आहे त्याचा नेमके पणा दिसून येतो,

> "फौजदारी खटल्यांदरम्यान उद्भवणाऱ्या सामान्य त्रुटी न्यायालयाच्या लक्षात आल्या..... हे इतर गोष्टींसह, कागदपत्रांच्या पद्धतीशी संबंधित आहेत (उदा. साक्षीदारांची यादी, प्रदर्शनांची यादी, यादी संदर्भित भौतिक वस्तू) निकालात सादर केल्या जातात आणि प्रदर्शित केल्या जातात त्याशी संबंधित आहेत. न्यायनिवाडा आणि दुखापतीचा अहवाल तयार करणे, साक्षीदारांची जबाब, जबाबांचे भाषांतर, साक्षीदारांची संख्या आणि नामकरण, भौतिक वस्तूंचे लेबलिंग इ. संदर्भात समान पद्धतींचा अभाव आहे. यामुळे अनेकदा विसंगती निर्माण होते आणि पुराव्यांचे मूल्यमापन करण्यात अडथळा निर्माण होतो, ज्यामुळे विशेषत: अपीलीय टप्प्यावर कार्यवाही लांबण्याची प्रवृत्ती असते."

मसुदा नियमावलीत जबाबांचे भाषांतर कशा पद्धतीने करावे हे ही ठरविण्यात आले आहे. कोणत्याही संबंधित दस्तऐवजाचे भाषांतर करण्याची प्रथा पुराव्यांवर गंभीर आक्षेप घेण्यासाठी व्यासपीठांवर आणि पक्षकारांनी सादर केलेल्या सादरीकरणांमध्ये इतकी लक्षणीय भिन्न असू नये, जी अन्यथा आवश्यक असू शकत नाही. एखाद्या आरोपीचे नाव घेण्यासाठी वापरल्या जाणार् या बोलक्या शब्दांचा वापर हा आरोपीला दोषी ठरवणे आणि निर्दोष मुक्तता यातील फरक असू शकतो.

१०. वरील संकेतावरून आणि आपण योग्य तथ्ये आणि कागदपत्रांवर अवलंबून आहोत याची खात्री करण्यासाठी, आम्ही या निर्णयासाठी संबंधित मूळ संपरीक्षा याचे अभिलेख वाचले आहेत आणि त्यावर विश्वास ठेवला आहे. आरोपीची ओळख पटवण्याबाबत काही बाबींपर्यंत ही तफावत पसरली आहे आणि त्यामुळे कोणताही गोंधळ होऊ नये म्हणून आम्ही मूळ नोंदीतील साहित्यावर अवलंबून राहिलो आहे, हे नोंदविणे महत्त्वाचे आहे.

११. सत्र न्यायालयाकडे अभिलेखावर असलेल्या एफ.आय.आर. मधील संबंधित मजकूर खालीलप्रमाणे आहे (निशाणी - १०३):

> ".....लांब नाक असलेल्या एका उंच व्यक्तीवर तलवारीने हल्ला केला आणि मी माझ्या हाताला अडवले. त्यामुळे माझ्या डाव्या मनगटाला दुखापत झाली. उरलेल्या व्यक्तींपैकी मी १) विनोद (आडनाव माहीत नाही) चाकू बाळगणारा, २) अमित गुजर, चाकू धरलेला ३) कुणाल, चाकू धरलेला ४) भिम्याचा भाऊ हुस्न्या, खंजर (खंजीर) धरलेला ५) सचिन, तलवार धरणारा आणि ६) नाबूत, फरसा (लढाऊ-कुऱ्हाड)पकडलेला ओळखतो त्यांनी पाच ते सहा जणांसह बाळूच्या छातीवर वार करून त्याची हत्या केली...

११.१ माहितीदार अरुण (पी.डब्ल्यू. १) याने आपल्या पुराव्यात साक्ष दिली की, "एका भक्कम बांधलेल्या व्यक्तीने बाळू मांडपे यांच्यावर तलवारीने हल्ला करण्याचा प्रयत्न केला आणि त्यावेळी मी मध्यस्थी केली आणि तलवारीचा धक्का माझ्या डाव्या मनगटावर पडला. मला रक्तस्त्राव झाला... बाळू मांडपे यांच्यावर तलवारीने हल्ला करण्याचा प्रयत्न करणाऱ्या आणि मी मध्यस्थी केल्यावर हा धक्का माझ्या मनगटावर पडला, अशी ओळख मी ओळखू शकतो. त्यानुसार, संपरीक्षा न्यायालयाने नोंदवले की "साक्षीदार गेला आहे. आरोपीने इतर आरोपींमध्ये मजबूत बांधा असलेली व्यक्तीची ओळख पटवली. लाला आसरे असं त्याचं नाव आहे. उलटतपासणीत पी.डब्ल्यू. १ ने म्हटले आहे की, पहिला झटका लाला आसरे (आरोपी क्र.६) याने दिला होता आणि त्याने पोलिसांना हे सांगितले असले तरी एफ.आय.आर.मध्ये अपीलकर्त्याचे नाव नोंदविण्यात पोलिस अपयशी का ठरले हे सांगता येत नाही. बाळू मांडपे यांच्यावर तलवारीने हल्ला करण्याचा प्रयत्न केला, मात्र एफ.आय.आर. मध्ये 'मजबूत बांधा' या शब्दांचा उल्लेख का नाही, याचे कोणतेही कारण साक्षीदार सांगू शकत नाही.

११.२ अपीलकर्त्याचे वर्णन करताना अशी भिन्नता महत्त्वाची आहे, यावर विशेष चर्चा होईल. दिनांक २२.०१.२००९ च्या एफ.आय.आर. मध्ये आमच्यासमोर अपीलकर्ता लाला यांचे नाव उघड करण्यात आलेले नसले तरी दि. २३.०१.२००९ रोजी घटनेच्या काही तासांच्या आत (परंतु तांत्रिकदृष्ट्या दुसर् या दिवशी मध्यरात्रीनंतर) नोंदवलेल्या जबाबात, संपरीक्षा न्यायालयाने नमूद केल्याप्रमाणे, खालील वर्णन आहे, "*लांब नाक*

असलेल्या एका गोऱ्या रंगाच्या व्यक्तीवर, ज्याचे नाव 'लाल्या' आहे, तलवारीने हल्ला केला आणि मी माझ्या हाताने हल्ल्यात अडथळा आणला." ते वगळता पुरवणी राज्य सरकारने सादर केलेल्या सी.आर.पी.सी. कलम १६१ अन्वये देण्यात आलेल्या निवेदनात हल्लेखोराचे नाव ही आहे, "*लाल्या नावाच्या एका मोठ्या, पांढऱ्या रंगाच्या मुलाने माझ्यावर तलवारीने हल्ला केला*".

११.३ धर्मेंद्र अशोक यादव (पी.डब्ल्यू.२) यांनी आपल्या पुराव्यात म्हटले आहे की, "उंची आणि लांब नाक असणारी एक व्यक्ती, ज्याचे नाव लाला होते व तो तलवारीने सज्ज होता. त्याने बाळू मांडपे यांच्यावर तलवारीने हल्ला करण्याचा प्रयत्न केला. अरुण पोहनकर यांनी मध्यस्थी केली. तलवारीचा वार डाव्या मनगटावर पडला. त्याला रक्तस्त्राव झाला होता आणि तो मागे हटला होता. आम्ही ही घाबरून मागे हटलो. तेव्हा लालाने बाळू मांडपेला तलवार घेऊन मारहाण केली. त्याच्या डोक्याला मार लागल्या कारणाने तो खाली पडला". त्याच्या उलटतपासणीत पी.डब्ल्यू. २ ने तलवार बाळगणाऱ्या व्यक्तीचे नाव माहित नसल्याचे सांगितले. मात्र, जेव्हा त्याला आरोपी क्रमांक ६ दाखवण्यात आला, तेव्हा तो लाला आसरे असल्याचे ओळखू शकला, परंतु पोलिसांना दिलेल्या जबाबात त्याची नोंद का केली जात नाही, याचे कोणतेही कारण पी.डब्ल्यू. २ सांगू शकत नाही.

११.४ संपरीक्षा न्यायालयाच्या नोंदींची बारीक छाननी केल्यास असे दिसून येते की, दि. २३/०१/२००९ चे विधान केवळ भौतिक वर्णनाबद्दल नाही. पी.डब्ल्यू. २ ने त्याऐवजी

"लाल्या नावाच्या एका व्यक्तीने त्याच्यावर तलवारीचा वार केला" असे नमूद केले आहे. दि. ३१/०१/२००९ रोजी नोंदवलेल्या कलम १६४ सी.आर.पी.सी. अंतर्गत पी.डब्ल्यू. २ चा जबाबात हल्ल्याचा स्पष्ट क्रम आणि अपीलकर्त्याची विशिष्ट भूमिका दर्शवितो. साक्षीदाराला आठवते की "लालाने आपली तलवार दाखवली जी अरुणच्या हाताला लागली. लालाने आपली तलवार आमच्यावरही दाखवली". राज्याने सादर केलेल्या पुरवणी निवेदनात खालील ओळख आहे "एक वजनदार, पांढऱ्या रंगाचा मुलगा म्हणजे लाल्या".

११.५ तिसरा प्रत्यक्षदर्शी सुधांशू जाधव राव वराडे (पी.डब्ल्यू. ४) याने घटनेच्या ठिकाणी स्वत:ची उपस्थिती आणि जखमी बाळू मांडपे यांना ५ मिनिटांत रुग्णालयात नेल्याचा उल्लेख केला. पी.डब्ल्यू. ४ नुसार, त्याने पोलिसांना माहिती दिली होती की, लाला उर्फ अनुराग आसरे ने बाळू मांडपे वर तलवारीने हल्ला केला होता, ज्यामुळे बाळू खाली पडला. इमामवाडा पोलीस स्टेशन मध्ये दि. २२/०१/२००९ रोजी नोंदविण्यात आलेल्या पी.डब्ल्यू. ४ च्या जबाबात लाला यांचे नाव न घेता केवळ तीन आरोपींची नावे आहेत. तथापि, दि. २४/०२/२००९ रोजी नोंदवलेल्या कलम १६४ अंतर्गत त्याच्या जबाबात घटनेचे तपशीलवार वर्णन आहे आणि विशेषत: अपीलकर्त्यास त्याचे खरे नाव आणि त्याच्या उपनावाने ओळखले जाते. त्यातील अनुराग ऊर्फ लाला आसरे याने बाळू सत्येंद्र याच्यावर तलवारीचा वार केल्याचे त्यांनी त्यात नमूद केले आहे. अरुण पोहनकर यांनी तलवारीच्या या फटक्यात अडथळा आणला.

११.६ चौथा प्रत्यक्षदर्शी राजू मनोहर जोशी (पी.डब्ल्यू. ६) होता. आपल्या साक्षीत त्याने अपीलकर्ता आणि इतर आरोपींच्या उपस्थितीचा उल्लेख केला. परंतु त्यानंतर काय झाले याबद्दल अनभिज्ञता दर्शविली. त्यानुसार पी.डब्ल्यू. ४ फिर्यादी खटल्याचे समर्थन करीत नसल्याने सहाय्यक सरकारी वकिलांनी त्यांची उलटतपासणी केली. लाला आसरे आणि सचिन इंगळे वगळता इतर सर्व आरोपी चंदन नगरचे रहिवासी असल्याचे पी.डब्ल्यू. ६ ने उलटतपासणीत नमूद केले आहे. शिवाय, लाला आसरे आणि सचिन इंगळे या दोघांनाही तो गेल्या दीड वर्षांपासून ओळखत होता. आरोपीक्र. ५,६,७ च्या वकिलाच्या वतीने उलटतपासणीत पी.डब्ल्यू. ६ ने सांगितले की, त्याने ही घटना पाहिली असली तरी त्याने कोणाचेही नाव उघड केले नाही.

११.७ या प्रकरणाचे तपास अधिकारी सुनील एस. मोंडे (पी.डब्ल्यू. ११) होते, जे घटनेच्या तारखेस इमामवाडा पोलिस ठाण्यात वरिष्ठ पोलिस निरीक्षक म्हणून कार्यरत होते. पी.डब्ल्यू. ११ ने तक्रारदाराचा पुरवणी जबाब नोंदविला आणि त्याच्या उलटतपासणीत तात्काळ प्रकरणात आरोपींचे टी.आय.पी. घेण्यात आले नसल्याची कबुली दिली. पुरवणी जबाबाच्या मुद्द्यावर आय.ओ.ने. उलटतपासणीत 'मी तक्रारदार अरुण पोहनकर यांचा पुरवणी जबाब नोंदवला नाही', अशी साक्ष दिली. आय.ओ. ने असेही म्हटले होते की, त्याने पी.डब्ल्यू. २ चा जबाब प्रामाणिकपणे नोंदविला आहे. आरोपी क्रमांक ५-७ च्या वतीने वकिलांनी केलेल्या उलटतपासणीत आय.ओ. ने खालील प्रमाणे म्हटले आहे "मी पी.डब्ल्यू. २ धर्मेंद्र यादवचा जबाब नोंदविला

आहे..... पी.डब्ल्यू. २ ने माझ्यासमोर सांगितले नाही की, एक व्यक्ती ज्याचे नाव लाला आसरे असे असून त्याने तलवारीने हल्ला केला आहे... पी.डब्ल्यू. २ ने माझ्यासमोर असे म्हटले नाही की, लाला यांनी बाळू मांडपे यांना मारहाण करण्याचा प्रयत्न केला". पुढील उलटतपासणीत आय.ओ. ने सांगितले की, पी.डब्ल्यू. ६ लाला आसरे यांना ओळखत होता, परंतु पी.डब्ल्यू. ६ ने घटनेच्या दिवशी आय.ओ. समोर दिलेल्या जबाबात असे नमूद केले नव्हते की, लाला आसरे बाळू मांडपे कडे धावले आणि त्यांच्यावर शस्त्रांनी हल्ला केला.

१२. या अपिलात ठरविण्यात येणारा महत्त्वाचा मुद्दा म्हणजे फिर्यादीला तलवार चालवणारी व्यक्ती म्हणून ओळखले गेले होते की नाही ज्याने माहिती देणाऱ्याला (पी.डब्ल्यू. १) आणि मृत बाळू मांडपे यांनाही तलवारीचा धक्का दिला. आधी नमूद केल्याप्रमाणे याचिकाकर्त्याचे नाव जखमी माहितीदाराने एफ.आय.आर. मध्ये दिले नव्हते. तथापि, फिर्यादी ने अपीलकर्त्याला एफ.आय.आर. मध्ये 'लांब नाक असलेली व्यक्ती' म्हणून संबोधण्याचा प्रयत्न केला आहे. मागील परिच्छेदांमध्ये नोंदविल्याप्रमाणे पी.डब्ल्यू.१ , पी.डब्ल्यू. २ , पी. डब्ल्यू.४ , पी.डब्ल्यू. ६ च्या पुराव्यांद्वारे हे केले गेले आहे.

१३. वरील संदर्भात, अपीलकर्त्याच्या वकिलाचा युक्तिवाद आरोपींची नावाने ओळख पटवणारी पुरवणी विधाने खालील न्यायालयांसमोर सादर करण्यात आली नाहीत, हे पूर्णपणे बरोबर वाटत नाही. मागील परिच्छेदात नमूद केल्याप्रमाणे कनिष्ठ न्यायालयाच्या

नोंदींवरून स्पष्टपणे दिसून येते की, अरुणचा (पी.डब्ल्यू. १) दि. २३/०१/२००९ रोजीचा जबाब सेशन्स कोर्टासमोर उपलब्ध होता. लाला या टोपण असलेल्या आरोपीला पोलिसांकडून पाठवले जाऊ शकते, असेही मानले जात आहे. आमच्या मते, बोलक्या भाषेतील भिन्नता अद्याप दूर केली गेली नाही जेणेकरून ओळख अविश्वसनीय होईल, विशेषत: जेव्हा अशा नावाची इतर कोणतीही व्यक्ती आरोपी गटात नसते. एव्हॉनच्या बार्ड ने लिहिलेल्या सर्वात प्रसिद्ध ओळींपैकी एक, "नावात काय आहे" याच्याशी असहमत होण्याचे स्वातंत्र्य आपण घेऊ शकलो तर खरोखरच बरेच काही नावात आहे .

१४. अपीलकर्त्याच्या नावावर एफ.आय.आर. गप्प आहे हे खरे असले तरी या प्रकरणात इतर विश्वसनीय पुरावे उपलब्ध असल्याने आम्ही अशा आधारावर सरकारी खटला पूर्णपणे फेटाळून लावू शकत नाही. एफ.आय.आर. हा तपासाचा सुरुवातीचा बिंदू नक्कीच आहे, परंतु तपासात पुढे जाताना साक्षीदारांचे जबाब सादर करणे आणि आरोपींच्या विशिष्ट भूमिकांचा उलगडा करणे हे न्यायालयाच्या अधिकारात आहे. एफ.आय.आर. मुळे केवळ तपास यंत्रणा गतिमान होते.

१५. सध्याच्या प्रकरणात, दोन न्यायालयांनी एकत्रितपणे असा निष्कर्ष काढला आहे की, अपीलकर्त्याच्या नावाचा एफ.आय.आर. मध्ये विशेष उल्लेख नाही, पी.डब्ल्यू.२ , पी.डब्ल्यू. ४ आणि पी.डब्ल्यू. ६ द्वारे त्याची विशेषत: ओळख पटली म्हणून त्याच्या निर्दोष मुक्ततेचे समर्थन केले गेले नाही. प्रत्यक्षदर्शी साक्षीदारांनी त्याची सकारात्मक ओळख पटवल्याने टी.आय.पी. होत नाही, हे निरर्थक ठरविण्यात आले. येथील

प्रत्यक्षदर्शी साक्षीदारांनी हीच विशिष्ट भूमिका अपीलकर्त्यास सांगितली आहे आणि भौतिक विसंगती न बाळगता त्याच कालक्रमाने घटनाक्रम सांगितला आहे. या प्रकरणात एका गटात अनेक व्यक्तींनी प्राणघातक शस्त्रांनी हल्ला केला आहे आणि प्रत्यक्षदर्शींनी प्रत्येक बारीकसारीक तपशील लक्षात ठेवण्याची अपेक्षा करणे योग्य नाही, हेही आपण विसरून चालणार नाही.

१६. अपीलकर्त्याच्या विद्वान वकिलाने टी.आय.पी. च्या अनुपस्थितीवर खूप भर दिला आहे. या प्रकरणी सरकारी वकिलांची भूमिका अशी होती की, अपीलकर्ता प्रत्यक्षदर्शी साक्षीदारांना ओळखत असल्याने आणि नाव आणि दिसणे या दोन्हीवरून त्याची ओळख पटल्यामुळे टी.आय.पी. अनावश्यक ठरविण्यात आली. या टप्प्यावर आपण टी.आय.पी. च्या स्पष्ट मूल्याशी जोडलेले स्वरूप आणि वेटेज चा उल्लेख करू शकतो. मुन्शी सिंग गौतम विरुद्ध म.प्र. राज्य या खटल्यात (२००५) ९ एससीसी ६३१ न्यायमूर्ती अरिजित पसायत यांनी निकाल लिहिताना खालील गोष्टी योग्य रितीने मांडल्या :-

> "१६ . मतृ विरुद्ध उत्तर प्रदेश राज्य (१९७१ (२) एस.सी.सी. ७५) प्रकरणात या न्यायालयाने ओळख चाचण्या ठोस पुरावे तयार करत नाहीत असे निरीक्षण नोंदवले. ते प्रामुख्याने तपास यंत्रणेला गुन्ह्याच्या तपासातील आपली प्रगती योग्य मार्गाने सुरू असल्याची खात्री देऊन मदत करण्याच्या हेतूने असतात. ही ओळख केवळ न्यायालयातील जबाबाला पुष्टी देण्यासाठी वापरली जाऊ शकते.

(पाहा संतोख सिंग विरुद्ध इजहार हुसेन (१९७३ (२) एससीसी ४०६). ओळख परेड आयोजित करण्याची गरज तेव्हाच निर्माण होऊ शकते जेव्हा आरोपी साक्षीदारांना आधी माहित नसतील.....

१७. ".....ओळख परेड तपासाच्या टप्प्याशी संबंधित असतात आणि संहितेत अशी कोणतीही तरतूद नाही जी तपास एजन्सीला चाचणी ओळख परेड आयोजित करण्यास किंवा आरोपीला दावा करण्याचा अधिकार प्रदान करण्यास भाग पाडते. ते ठोस पुरावे तयार करत नाहीत आणि या परेड मुळात संहितेच्या कलम १६२ द्वारे नियंत्रित केल्या जातात. टेस्ट आयडेंटिफिकेशन परेड आयोजित करण्यात अपयश आल्यास न्यायालयात ओळखीचा पुरावा अग्राह्य ठरणार नाही. अशा ओळखीला किती वजन द्यायचं हा वस्तुस्थिती न्यायालयाचा विषय असायला हवा. योग्य प्रकरणांमध्ये ते पुष्टीचा आग्रह न धरताही ओळखीचे पुरावे स्वीकारू शकतात."

१७. वरील गुणोत्तराचा विचार करता, आम्ही सरकारी वकिलांशी सहमत होऊ इच्छितो की, सध्याच्या प्रकरणात टी.आय.पी. अनावश्यक आहे कारण अपीलकर्त्याची ओळख साक्षीदारांना माहित होती आणि पी.डब्ल्यू. १ आणि पी.डब्ल्यू. २ ने त्याला विशेषत:

तलवार चालविणारी आणि जखम करणारी व्यक्ती म्हणून ओळखले होते. प्रत्यक्षदर्शी साक्षीदारांच्या साक्षीत अर्जदाराची नावाने अशी ओळख झाल्यास, आमच्या मते, अपीलकर्त्यासाठी टी.आय.पी. करण्यात अपयशी ठरल्याने त्याच्या शिक्षेला बाधा येणार नाही, असा निष्कर्ष सुरक्षितपणे काढला जाऊ शकतो.

१८. वरील विश्लेषणावरून अपीलकर्त्याची हल्लेखोर गटातील सदस्यांपैकी एक म्हणून ओळख आणि हल्ल्यातील त्याची विशिष्ट भूमिका संशयापलीकडे प्रस्थापित होते. दि. २२/०१/२००९ च्या रात्री झालेल्या हल्ल्यात बाळू मांडपे यांचा मृत्यू झाला आणि पी.डब्ल्यू. १ व इतरांना जखमी करण्यात आले, या हल्ल्यातील सर्व आरोपींच्या कटात अपीलकर्ता सहभागी असल्याचा सबळ पुरावा सरकारी पक्षाने आमच्या मूल्यांकनात सादर केला आहे. त्यामुळे उच्च न्यायालयाने कायम ठेवल्याप्रमाणे कनिष्ठ न्यायालयाने अपीलकर्त्याला सुनावलेली शिक्षा दोषारोप करता येणार नाही.

१९. वरील निष्कर्षाच्या परिणामी, आम्हाला मुंबई उच्च न्यायालयाच्या आक्षेपित निकालात हस्तक्षेप करण्याचे कोणतेही कारण आढळत नाही. परिणामी, याचिका फेटाळली जाते. राज्य त्याच्या स्वतःच्या गुणवत्तेनुसार, योग्य टप्प्यावर माफीसाठी अपीलकर्त्याच्या प्रकरणाचा विचार करू शकते. त्यानुसार आदेश दिले जातात.

अपील फेटाळले.

अस्वीकरण

या न्यायानिर्णयाच्या मराठी भाषेतील मराठी भाषेतील या अनुवादाचा वापर हा पक्षकारास त्याच्या/ तिच्या मातृभाषेमद्धे त्याचा अर्थ समजून घेण्यापुरताच मर्यादित राहील आणि त्याचा इतर कोणत्याही कारणाकरता वापर करता येणार नाही तसेच इंग्रजी भाषेतील न्यायनिर्णय हाच सर्व व्यावहारीक आणि कार्यालयीन वापराकरिता विश्वसनीय असेल आणि तोच त्यातील आदेशाच्या निष्पादन आणि अंमलबजावणी करता वैध मानला जाईल.